

راهکارهای علمی و عملی در ارتقا رشد اقتصادی همسو با تحقق نظام پیشرفته اسلامی

ملیکا سادات سازور*

دانشجوی دکتری جامعه شناسی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، واحد مرکز

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۸/۱۶

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۶/۱۰

چکیده

این پژوهش با هدف "تبیین راهکارهای علمی و عملی در ارتقا رشد اقتصادی همسو با تحقق نظام پیشرفته اسلامی" انجام گردیده است. روش پژوهش: این پژوهش به روش توصیفی - تحلیلی با رجوع به منابع مهم اسلامی و به ویژه نهج البلاغه صورت گرفته است. یافته‌های پژوهش حاکی از آن است که در تحقق رشد اقتصادی از منظر اسلامی عوامل متعددی دخیل می‌باشد که از جمله آن‌ها می‌توان به موارد ذیل اشاره کرد:

۱- رعایت اخلاق و آداب ۲- محل مناسب کسب ۳- برتری کیفیت بر کمیت ۴- نفی رانت خواری ۵- برخورد با حیف و میل بیت المال. نتیجه گیری: در رشد اقتصادی جامعه اسلامی سه گروه به طور مستقیم نقش دارند: ۱- حاکمان حکومتی ۲- مردم ۳- تولیدکنندگان و فروشندگان، به گونه ای که اگر هر کدام از این سه گروه نقش خود را به درستی ایفا نکنند جامعه شاهد رشد اقتصادی نخواهد بود.

واژگان کلیدی: اقتصاد اسلامی، رشد اقتصادی، نظام اسلامی.

مقدمه

رشد اقتصادی، یکی از مهم‌ترین دلمشغولی‌ها و نگرانی‌های روزگار کنونی، به‌ویژه در جهان سوم به شمار می‌رود. از این روی، بررسی این موضوع از دیدگاه اسلام، از اهمیت فراوان برخوردار است.

در دیدگاه اسلامی، توسعه اقتصادی برای جامعه، دستاورد برنامه‌های اسلام در اجرای احکام الهی و جامعه عمل پوشاندن به تعالیم آسمانی است. نیز در این دیدگاه، جامعه انسانی هر گاه فرصت یابد تا دین خدا را به شیوه‌ای درست در زمین جاری سازد، شاهد شکوفایی اقتصادی بیش از آن چه در تصورش گنجد خواهد بود؛ و چنین روزی بی‌شک خواهد آمد (محمدی ری شهری، ۱۳۹۰، ص ۵)

در مورد اقتصاد به عنوان یک علم باید گفت اقتصاد علمی است که رفتار و روابط انسان را با اشیاء مادی مورد احتیاج و خواست او که به رایگان توسط طبیعت تأمین نمی‌شود مورد مطالعه قرار می‌دهد. بدین گونه، اقتصاد قبل از هر چیز مطالعه ای است در باب رفتار انسان، اعمالی که افراد بشر در ارتباط با اشیاء مادی، اشیائی که به منظور ادامه حیات مورد احتیاج است و برای بهزیستی مورد خواست، انجام می‌دهند. در صورتی که امکان استفاده از این گونه اشیاء محدود نبود، هیچ گونه مسئله اقتصادی به میان نمی‌آمد و رعایت صرفه جویی در استفاده از آنها ضرورت نمی‌یافت (لودویگ، ۱۳۵۳، ص ۱۱).

اقتصاد از ریشه‌ی «قصد» به معنای پیمودن راه میانه و دوری از افراط و تفریط در طی مسیر است (راغب اصفهانی، ۱۳۷۴، ج ۴، ص ۱۹۸).

در فرهنگ معین ابتدا از معانی لغوی اقتصاد همچون میانجی شدن، میانه نگاه داشتن، به اندازه خرج کردن، تعادل دخل و خرج را حفظ کردن گفته شده، سپس در خصوص معنای اصطلاحی آن آمده است که یکی از رشته‌های علوم اجتماعی است که در باب کیفیت فعالیت مربوط به دخل و خرج و چگونگی روابط مالی افراد جامعه با یکدیگر و اصول و قوانینی که بر امور مذکور حکومت می‌کند و وسایلی که باید در عمل با توجه به مقتضیات زمان و مکان اتخاذ شود تا موجبات سعادت و ترقی جامعه و رفاه و آسایش افراد آن تأمین گردد، بحث می‌کند (معین، ۱۳۸۱، ج ۱، ص ۱۷۸).

نیز در فرهنگ معاصر گفته شده است اقتصاد دانش بررسی روش‌های معیشتی افراد و جامعه‌ها، رابطه‌های این روش‌ها و قانون‌های حاکم بر آنها، کشف و پیشنهاد روش‌های تازه برای تولید و توزیع درآمدها می‌باشد (صدری افشار، حکمی، ۱۳۹۳، ص ۱۲۷) درباره پیشینه پژوهش باید گفت که تا کنون پژوهش‌های مختلفی در زمینه رشد اقتصادی از منظر اسلام صورت گرفته‌اند: مقاله "بررسی توسعه اقتصادی از منظر قرآن کریم" از غضنفری که به بحث پیرامون توسعه اقتصادی در قرآن کریم می‌پردازد. در این مقاله ابتدا به تعاریف لغوی توسعه و مفهوم توسعه اقتصادی، از نگاه دانشمندان، اسلام و قرآن پرداخته شده است و سپس راه کارهایی را که قرآن در زمینه توسعه اقتصادی ارائه داده است و به دو دسته معنوی و مادی (مانند تأثیر تقوی در توسعه اقتصادی، انفاق، نفی ربا به عنوان عامل منفی در توسعه اقتصادی و ...) تقسیم می‌شود، مورد شرح و بررسی قرار می‌گیرد. آنچه پس از بررسی و تحقیق در این مقاله به دست می‌آید، این است که توسعه اقتصادی بستگی به افراد جامعه دارد که بتوانند با توجه به تفاسیر ارائه شده از قرآن و داشتن ایمان و اعتقاد به خدا و کتاب وحی آنها را در زندگی و جامعه خود به کار گیرند تا در تمام مراحل زندگی به موفقیت دست پیدا کنند و این رشد و توسعه زمانی اتفاق می‌افتد که جوامع اسلامی متکی به خود باشند. اما در این پژوهش راهکارها و راهبردهای رشد اقتصادی از منظر احادیث مورد بررسی قرار می‌گیرد.

در این پژوهش در راستای رشد اقتصادی جامعه از منظر اسلام پنج راهکار و راهبرد اساسی ارائه می‌شود باشد که مورد عمل واقع بشود از جمله آن‌ها عبارت‌اند از:

رعایت اخلاق در اقتصاد

اقتصاد اسلامی بر پایه اخلاق استوار است، به طوری که بسیاری از مسائل اخلاقی مانند: عدالت، امانت، سخاوت و... بیشتر به مسائل مالی مربوط می‌شود و تلاش اسلام همواره بر این بوده است که اقتصاد را با اصول اخلاقی پیوند زند. اما مورد دیگری که میتواند از موارد اخلاقی در اقتصاد اسلامی ذکر شود و متأسفانه کمتر مورد توجه قرار گرفته است "اقاله" و "فرهنگ اقاله" است. اقاله در لغت به معنای ۱- بر هم زدن، فسخ کردن معامله با رضایت، ۲- بخشیدن، ۳- گذشت است (معین، ۱۳۸۱، ج ۱، ص ۱۷۸).

اما اقاله در حقیقت یک اصطلاح فقهی است که به معنای موافقت کردن با انحلال معامله می‌باشد.

اهمیت اقاله را میتوان از احادیثی که در مورد اقاله ذکر شده است دریافت کرد و به طور نمونه به دو مورد از این احادیث اشاره میکنیم:

امام صادق (ع) می فرماید: "أَيُّمَا مَسْلِمٍ أَقَالَ مَسْلِمًا بَعِيَ نَدَامَةً أَقَالَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ عَثْرَتَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ" هرگاه مسلمانی از معامله پشیمان شود و تقاضای فسخ کند و مسلمان طرف دیگر معامله تقاضای فسخ معامله را بپذیرد، خداوند در روز رستاخیز از لغزشهای او درمی گذرد (شیخ حر عاملی، بی تا، ج ۱۷، ص ۳۸۷).

پیامبر صلی الله علیه و آله فرمودند: "مَنْ أَقَالَ نَادِمًا أَقَالَ اللَّهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ" هر کس تقاضای فسخ کسی را که در معامله پشیمان شده است بپذیرد، خداوند در روز قیامت از او درمی گذرد (متقی هندی، ۵۹۷۷، ص ۹۶۵۷).

باید توجه داشت که این موضوع به قدری دارای اهمیت است که برای آن احادیثی ذکر شده است و از آن مهم تر اینکه در کلام معصوم برای پاداش این عمل، گذشتن از گناهان کسی که اقاله را میپذیرد در روز قیامت، در نظر گرفته شده است. ضمن اینکه اگر فروشندگان و کاسبان پذیرای اقاله باشند خریدار با خیال راحت، کالا یا جنس مورد نیاز خود را میتواند خریداری کند و از این جهت خریدار، بیشتر و راحت تر، ترغیب به خرید خواهد شد و این امر باعث افزایش فروش و افزایش تولید را به همراه خواهد داشت و در نهایت باعث رشد اقتصادی خواهد شد. در نتیجه طبق اصول اقتصاد اسلامی در زمینه "اقاله" جمله "جنس فروخته شده پس گرفته نمیشود" مغایر با آداب اخلاقی اقتصاد اسلامی است. و در نهایت به گونه ای میتواند باعث عدم رشد اقتصادی در جامعه شود. طبیعتاً افراد با دیدن این جمله به خرید رغبت نخواهند کرد و یا حتی ممکن است باعث شود خریدار از خرید خود صرف نظر کنند زیرا اگر به هر دلیلی خریدار بعد از خرید کالا از خرید خود پشیمان شود نمی تواند کالا را بازگرداند و این امر میتواند سبب شود تا خریدار از خرید کالا از فروشندگانی که اقاله نمی کند صرف نظر کند. با توجه به اهمیت اقاله خوب است تا اقاله در جامعه اسلامی توسط حاکمان حکومتی به قانون تبدیل شود و برای فروشندگان اقاله پذیر امتیازی توسط قانون در نظر گرفته شود تا فرهنگ اقاله بیشتر در جامعه جاافتاده شود.

تعیین محل مناسب برای کار و تجارت:

کار و تجارت به محل و مکان مناسب نیازمند است و هر محلی را نمی توان برای تجارت اختصاص داد و تناسب کار و فعالیت انسان با فضایی که آن کار را در آنجا انجام می دهد ضروری است. وجود بازارهایی تخصصی و مخصوص در تمدن اسلامی حاکی از اهمیت محل کسب و کار است. نقل شده است در زمان امام علی (ع) در کوفه بازارهای خاص و مخصوص برای برخی پیشه وران وجود داشت، بازاری برای برده فروشان و بازاری برای فروش شتر و بازاری نیز خاص نانوائی وجود داشت (الشیخلی، ۲۰۱۰م، ص ۳۸). در روایت دیگری آمده است که روزی رسول الله (ص) به بازاری رفت و به کسبه آنجا فرمود: اینجا برای فروش کالایی که دارید محل مناسبی نیست. آنگاه حرکت کرد و به موضعی دیگر رسید و فرمود: اینجا هم جای شایسته ای برای این کارتان نیست سپس به محلی دیگر رفته و فرمود: اینجا است بازارتان (سبل الهدی، ۱۴۱۴ق، ج ۹، ص ۸).

از این روایات استفاده می شود محل و مکان کار باید مناسب و مخصوص باشد و اینکه مکان و محل کسب و کار میتواند در میزان فروش تاثیر گذار باشد. و میتوان گفت یکی از دلایل مورد توجه و اهمیت قرار گرفتن مکان و محل کسب و کار در اسلام و وجود بازارهای تخصصی در زمان امام علی (ع) و تمدن اسلامی، رفاه و راحتی خریداران و به وجود آمدن بازار رقابتی بین فروشندگان بوده است تا اینگونه همه فروشندگان یک صنف با قرار گرفتن در کنار هم برای به فروش رسیدن کالای خود از بالا بردن قیمت ها خودداری کنند و نیز کیفیت خود را بالاتر ببرند. در نتیجه این امر میتواند سبب کاهش قیمت و افزایش کیفیت شود و رشد اقتصادی را به همراه خواهد داشت. در واقع این تخصصی سازی بازار هم برای خریداران بهتر است و هم باعث فروش بیشتر فروشندگانی میشود که کالای با کیفیت و قیمت مناسب را عرضه میکند و هم به نوعی باعث جلوگیری از گرانفروشی کالا و ارائه کیفیت اجناس بهتر توسط فروشندگان می شود. در این خصوص پیشنهاد می شود دولت ها در جامعه اسلامی برای بهبود و رشد اقتصادی بازارها را تخصصی سازی کنند و برای هر صنف به طور جداگانه ای بازارهای تخصصی فراهم کنند.

برتری کیفیت بر کمیت

آنچه که به کار بها و ارزش می دهد چگونگی و کیفیت است، نه مقدار و کمیّت آن و اصل بر کیفیت است همانطور که امام علی (ع) فرمودند: "قد ینمی القلیل فیکثر، و یضمحل الکثیر فیهذب" "گاه چیز اندک رشد می کند و بسیار می شود و گاه چیز بسیار نابود می شود و از بین می رود (النصیبی الشافعی، ۱۲۸۷ق، ص ۵۶).

در حدیثی پیامبر اکرم (ص) می فرماید: "المُسْلِمُ أَخُو الْمُسْلِمِ وَلَا يَحِلُّ لِمُسْلِمٍ بَاعَ مِنْ أَخِيهِ بَيْعًا فِيهِ عَيْبٌ إِلَّا بَيَّنَّهُ" "مسلمان با مسلمان برادر است و جایز نیست به برادرش چیز معیوبی را بفروشد مگر آنکه به او اعلام کند (متقی هندی، ج ۴، ص ۵۹). همان طور که مشاهده می کنیم در این روایات رسول اکرم (ص) به خوبی ضرورت کیفیت در تولیدات را نشان می دهد امام صادق (ع) می فرماید: "اشتر الجید و بع الجید، فإن الجید إذا بعته قيل له: بَارَكَ اللهُ فيك و فيمن باعك" [کالاهای] مرغوب بخر و بفروش، چراکه هرگاه جنس مرغوب بفروشی گفته می شود: خدا به تو و به کسی که به تو فروخته است، برکت دهد (کلینی، ۱۳۶۹، ج ۵، ص ۲۰۲).

با توجه به احادیث ذکر شده در باب کیفیت میتوان گفت کیفیت سبب برکت است و همچنین اگر کالایی دارای کیفیت باشد این کیفیت سبب افزایش فروش و در نتیجه رشد اقتصادی خواهد شد و برعکس آن عدم کیفیت است که در نهایت سبب کاهش و عدم رشد اقتصادی خواهد بود زیرا خریدار به دنبال جنس با کیفیت است و وقتی جنسی دارای کیفیت نباشد میل به خرید آن نخواهد داشت. عدم کیفیت کالا و اجناس معضل و مشکلی است که متأسفانه امروزه در جامعه شاهد آن هستیم که در نتیجه باعث عدم رشد اقتصادی در جامعه است. پس برای رشد اقتصادی در جامعه اسلامی کیفیت کالا دارای اهمیت ویژه ای است. و در تولید کالای با کیفیت مردم می توانند با حمایت و خرید کالاهای با کیفیت و عدم خرید کالای بی کیفیت در تولید کالای با کیفیت موثر باشند.

کیفر احتکارگران و گرانفروشان

امام علی (ع) هنگامیکه مالک اشتر را به فرمانداری مصر برگزیدند در خصوص بازرگانان در نامه ای به ایشان فرمودند: "أَنَّ فِي كَثِيرٍ مِنْهُمْ ضَيْقًا فَاحْشَا وَ شَحًّا فَبَيْحًا وَأَحْتِكَارًا لِلْمَنَافِعِ وَتَحَكُّمًا فِي الْبِيَاعَاتِ، وَذَلِكَ بَابُ مَضْرَبَةٍ لِلْعَامَّةِ، وَعَيْبٌ عَلَى الْوَلَاةِ؛ فَمَنْعٌ مِنَ الْإِحْتِكَارِ، فَإِنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ - مَنَعَ مِنْهُ. وَلَيْكِنَ الْبَيْعُ بَيْعًا سَمَحًا بِمَوَازِينِ عَدْلٍ وَأَسْعَارٍ، لَا تُجْحِفُ بِالْفَرِيقَيْنِ مِنَ الْبَائِعِ وَالْمَبْتَاعِ. فَمَنْ قَارَفَ حُكْرَةً بَعْدَ نَهْيِكَ إِيَّاهُ فَتَنَكَّلْ بِهِ، وَعَاقِبْهُ فِي غَيْرِ إِسْرَافٍ" "این را هم بدان که در میان بازرگانان کسانی هم هستند که تنگ نظر و بد معامله گر و بخیل و احتکار کننده اند که تنها با زور گویی به سود خود می اندیشند. و کالا را به هر قیمتی که میخواهند میفروشند که این سود جویی و گرانفروشی برای همه افراد جامعه زیانبار و عیب بزرگی بر زمامدار است. پس از احتکار منع کن که رسول الله (صلی الله علیه و آله) از آن منع کرده است و باید خرید و فروش در جامعه اسلامی به سادگی و با موازین عدالت صورت گیرد به گونه ای که در بها، نه فروشنده زیان ببندد و نه بر خریدار اجحاف شود. پس از آنکه احتکار را ممنوع داشتی، اگر کسی باز هم دست به احتکار کالا زد، کیفرش ده و عقوبتش کن تا سبب عبرت دیگران گردد ولی کار به اسراف نکشد (سید رضی، ۱۳۸۱، نامه ۵۳، ص ۵۸۳). از این سخن گرانبار حضرت استفاده می شود وجود احتکار و گرانفروشی در جامعه اسلامی برای همه جامعه و همچنین برای اقتصاد جامعه اسلامی زیانبار است و این زیان، مانعی است برای رشد اقتصادی در جامعه اسلامی و ایرادی بزرگ بر حاکم جامعه اسلامی است و برخورد و کیفر با آن از وظایف حاکمان حکومتی است. پس حاکمان حکومتی در جامعه اسلامی باید بر خود لازم بدانند تا برای رشد اقتصادی جامعه از وجود این دو امر در جامعه جلوگیری کنند تا شاهد رشد اقتصادی در جامعه باشیم.

نفی رانت خواری

اسلام با رانت خواری و سوء استفاده از موقعیت به شدت برخورد می کند؛ چرا که رانت خواری و ویژه طلبی خلاف فطرت، طبیعت انسانی و عدالت است. استفاده و بهره مندی نابرابر مسیولان حکومتی از اموال و امکانات عمومی، آثار سوء و پیامدهای زیانبار و مخربی از جمله انحصار و انباشت ثروت، فقر و پیدایش اختلاف معیشتی، ضعف اقتصادی و ناکارآمدی نظام اجرایی، اشرافی گری، تضعیف روح معنویت و اضمحلال و تباهی برای حکومت و اجتماع اسلامی دارد. این پدیده شوم علاوه بر این که از نظر شرعی

حرام است از نظر اقتصادی هم موجب کاهش رشد اقتصادی، اتلاف منابع، توسعه فساد و توزیع نابرابر ثروت می شود. در جامعه رانتهی، منابع اقتصادی از فعالیت های تولیدی خارج می شود و فعالیت های غیرتولیدی رونق بیشتری دارد و افراد با هزینه و کار کمتر سود مناسب کسب می کنند کردند (امیری و لشجوده، ۱۳۹۶). به عنوان نمونه به دو حدیث از امیر المومنین در این خصوص اشاره می کنیم که رانت خواری را موجب ضرر شمردند و به برخورد و منع آن سفارش کردند:

امام علی (ع) در این خصوص به مالک اشتر سفارش می کنند که "إِيَّاكَ وَالْأَسْتِثَارَ بِمَا النَّاسُ فِيهِ أُسْوَةٌ" مبادا هرگز در آنچه با مردم مساوی هستی امتیازی خواهی (سید رضی، ۱۳۸۱، نامه ۵۳، ص ۵۹۱)

و در رابطه با نحوه برخورد حاکم با اینگونه افراد سود جو و چپاولگر می فرماید: "ثُمَّ إِنَّ لِلْوَالِي حَاصَّةً وَ بَطَانَةً فِيهِمْ أَسْتِثَارٌ وَ تَطَاوُلٌ وَ قِلَّةٌ إِنْصَافٍ فِي مُعَامَلَةٍ فَاحْسِبِمْ مَادَّةَ أَوْلِيكَ بِقَطْعِ أَسْبَابِ تَلْكَ الْأَحْوَالِ وَ لَا تَقْطَعَنَّ لِأَحَدٍ مِنْ حَاشِيَتِكَ وَ حَامَّتِكَ قَطِيعَةً وَ لَا يَطْمَعَنَّ مِنْكَ فِي اعْتِقَادِ عُنْدَةٍ تَضُرُّ بِمَنْ يَلِيهَا مِنَ النَّاسِ فِي شَرْبٍ أَوْ عَمَلٍ مُشْتَرَكٍ يَحْمِلُونَ مَثُونَتَهُ عَلَى غَيْرِهِمْ فَيَكُونُ مَهْنًا ذَلِكَ لَهُمْ دُونَكَ وَ عَيْبُهُ عَلَيْكَ فِي الدُّنْيَا وَ الْآخِرَةِ" همانا زمامداران را خواص و نزدیکانی است که خود خواه و چپاولگرند و در معاملات انصاف ندارند ریشه ستمکاریشان را با بریدن اسباب آن بخشکان و به هیچ کدام از اطرافیان و خویشاوندان زمین را واگذار نکن و به گونه ای با آنان رفتار کن که قرار دادی به سودشان منعقد نگردد که به مردم زیان رساند مانند آبیاری مزارع یا زراعت مشترک که هزینه های آن را بر دیگران تحمیل کنند در آن صورت سودش برای آنان و عیب و ننگش در دنیا و آخرت برای تو خواهد ماند (سید رضی، ۱۳۸۱، نامه ۵۳، ص ۵۸۷)

از این دو حدیث وجوب و ضرورت برخورد و منع از رانت خواری توسط حاکم فهمیده می شود تا موجب ضرر و زیان اقتصادی نشود. که اگر اینگونه باشد رانت خواری باعث نابودی رشد اقتصادی و زیان مردم خواهد شد. پیشنهاد می شود برای جلوگیری از وقوع این امر مردم، حاکمانی امین و پاینده به قوانین و احکام اسلامی را انتخاب کنند تا شاهد رانت خواری در جامعه اسلامی نباشیم.

برخود با حیف و میل بیت المال

بیت المال، در نظام اقتصادی اسلام، بیشترین مباحث را به خود اختصاص داده و از جایگاهی ویژه برخوردار است. هدف از بیت المال، تأمین اهدافی بلند در حرکت تکاملی انسان به سوی سعادت و معنویت و قرب الهی است. امیر المومنین در نامه زیبا خود به مالک اشتر در این خصوص می فرماید: "ثُمَّ أَسْبَغْ عَلَيْهِمُ الْإِرْزَاقَ، فَإِنَّ ذَلِكَ قُوَّةٌ لَهُمْ عَلَى اسْتِصْلَاحِ أَنْفُسِهِمْ، وَ غِنَى لَهُمْ عَنِ تَنَاوُلِ مَا تَحْتَ أَيْدِيهِمْ" در رابطه با کارگزاران دولتی روزی فراوان بر آنان ارزانی دار که با گرفتن حقوق کافی در اصلاح خود بیشتر می کوشند و با بی نیازی دست به بیت المال نمی زنند (همان، ص ۵۷۹). و در ادامه آن فرمودند: "وَإِنَّمَا يُؤْتَى خَرَابُ الْأَرْضِ مِنْ إِعْوَازِ أَهْلِهَا، وَإِنَّمَا يُعَوِّزُ أَهْلَهَا لِأَشْرَافِ أَنْفُسِ الْوَلَاةِ عَلَى الْجَمْعِ، وَسَوْءِ ظَنِّهِمْ بِالْبَقَاءِ، وَقِلَّةِ انْتِفَاعِهِمْ بِالْعَبْرِ" همانا ویرانی زمین به جهت تندگستی کشاورزان است و تنگدستی کشاورزان به جهت غارت اموال از طرف زمامدارانی است که به آینده حکومتشان اعتماد ندارند و از تاریخ گذشتگان عبرت نمی گیرند (همان، ص ۵۸۱).

همانطور که می بینیم امام علی (ع) برای جلوگیری از غارت بیت المال توسط کارگزاران دولتی، حاکم را به دادن حقوق مناسب به کارگزاران دولتی سفارش می کند و در کلام امیر علت تندگستی کشاورزان غارت بیت المال توسط حاکمان ذکر شده است پس دادن حقوق مناسب به کارگزاران دولتی می تواند یکی از راهکارهای جلوگیری از غارت بیت المال به حساب بیاید و غارت بیت المال می تواند سبب انحلال رشد اقتصادی در جامعه بشود. در ضمن اینکه سفارش شده برای جلوگیری از غارت بیت المال حاکمانی انتخاب شوند که به آینده حکومتشان اعتماد دارند و از تاریخ گذشتگان عبرت می گیرند.

نتیجه گیری

برای رسیدن به رشد اقتصادی در جامعه اسلامی نیازمند عملی شدن و به اجرا درآمدن راهکارها و راهبردهای مذکور هستیم از جمله: ۱- رعایت اخلاق در اقتصاد، ۲- تعیین محل مناسب برای کسب و کار، ۳- برتری کیفیت بر کمیت، ۴- نفی رانت خواری، ۵- برخورد با حیف و میل بیت المال، که سه گروه در عملی شدنش نقش به سزایی دارند:

۱- حاکمان حکومتی، ۲- مردم به عنوان مصرف کننده، ۳- تولیدکنندگان و فروشندگان، که به طور مستقیم باهم مرتبط اند به گونه ای که اگر هر کدام از این سه گروه به درستی نقش خود را ایفا نکنند جامعه شاهد رشد اقتصادی نخواهد بود. زیرا همه این

راهکارها و اصول رشد اقتصادی در متون دینی ما ذکر شده است و پژوهش‌های فراوانی تا به امروز پیرامون این مبحث به رشته تحریر درآمده و نیازمند است تا علت عدم عملی شدن همه موارد ریشه‌یابی شود و برای به اجرا درآمدن آن نیازمند فرهنگ‌سازی هستیم و باید در این زمینه فرهنگ‌سازی شود.

منابع

- سید رضی، (۱۳۸۱) نهج البلاغه، ترجمه دشتی، قم، انتشارات الهدای.
- محمدی ری شهری، محمد (۱۳۹۰) توسعه اقتصادی بر پایه قرآن و حدیث، قم، موسسه علمی فرهنگی دارالحدیث.
- لودویگ، اچ.مای (۱۳۵۳) آشنایی با علم اقتصاد، تهران، موسسه فرانکلین.
- راغب اصفهانی، حسین بن محمد (۱۳۷۴) ترجمه و تحقیق مفردات الفاظ القرآن، تهران، مرتضوی.
- معین، محمد (۱۳۸۱) فرهنگ فارسی معین، تهران، کتاب راه نو.
- صدری افشاری، غلامحسین، حکمی، نسرین (۱۳۹۳) فرهنگ معاصر فارسی، تهران، انتشارات فرهنگ معاصر.
- شیخ حر عاملی، محمد بن حسن (بی تا) وسائل الشیعه، بیروت، دارالاحیاء التراث العربی.
- متقی هندی، علاء الدین علی بن حسام (۹۷۷هـ) کنز العمال فی سنن الاقوال و الافعال، بیروت، موسسه الرساله.
- کلینی، محمد بن یعقوب (۱۳۶۹) الکافی، چاپ چهارم، تهران، دار الکتب الإسلامیة.
- شیخلی، صباح ابراهیم سعید (۲۰۱۰) الاصناف فی العصر العباسی، بغداد، الوراق للنشر.
- شمس شامی، محمد بن یوسف (۱۴۱۴ق) سبل الهدی و الرشاد فی سیره خیر العباد، بیروت، دارالکتب العلمیه.
- کمال الدین ابوالقاسم محمد بن طلحه النصیبی الشافعی (۱۲۸۷ق) مطالب السؤل فی مناقب آل الرسول، طهران، طبع حجری)
- امیری، حسین و لشجوده، فاطمه (۱۳۹۶) رانت از دیدگاه اسلام و دیدگاه های متعارف، اولین کنفرانس ملی نقش حسابداری، اقتصاد و مدیریت، تبریز.